

KİTAB-I DEDE KORKUT'TAKİ 'TUTSAKLIK' DURUMU KARŞISINDA OĞUZ'UN TUTUMU

“CAPTIVITY IN DEDE KORKUT'S TALE AND OGHUZ'S REACTION”

Seyran GAYIBOV*

Özet

Var olduğu sürece kültür terazimizin ağır kefesini meydana getirecek olan Dede Korkut Hikâyeleri kültür araştırmacıları tarafından çeşitli yönleriyle incelenmiş ve varılan neticeleri ile kültür hazinemize önemli katkılar sağlamıştır. Bu yazı ile hikâyelerin olay kurgusunun asıl öğelerinden birini meydana getiren Oğuz kahramanlarının kâfirler tarafından esir alınması, onlara yapılan muameleler ve esirliğin toplumsal yaşamda meydana getirdiği yankılar incelenmeğe çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: kahraman, olay, tutsak, toplumsal tepki, ferdi tepki

Abstract

Dede Korkut's Tales, which is one of the most valuable literary production of Turkish culture, have been investigated by researchers and the conclusions of these researches enriched the cultural treasury of our nation. This paper focuses on the heroes of Oghuz who are the essential part of the plot. The imprisonment of the heroes, how they were treated under the captivity of the infidels, and the reflection of the imprisonment of the heroes in the social life are given in details.

Key Words: hero, plot, captivity, social reaction, individual reaction

* Qafqaz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi, Bakü/Azərbaycan.
sqayibov@qafqaz.edu.az; seyran1971@yahoo.com

Tutsak kelimesi günümüz Türk yazı dillerinde, esir (Türkiye), äsir (Azerbaycan), totkon (Başkurt), tutkun (Kazak, Kırgız), äsir, tutkun (Özbek, Uygur), totkın (Tatar), yesir (Türkmen)¹ şeklinde kullanılmakta olup, savaş ortamında "ele geçen düşman"² manasına gelir. Şahsi bir meseleden kaynaklanan alıkoyma olmayıp savaş durumunda kişinin, belli bir dönem ve yahut ömürlük alınıp özgürlüğüne son verilme hâli olarak nitelendirilen tutsaklık, toplumsal bir olaydan kaynaklanması hasebiyle statü ve sonucu bakımından rehine (bir anlaşma, sözleşme veya isteğin yerine getirilmesini sağlamak için bir kimseyi ele geçirmek, tutmak)³ yahut mahkûmluk durumundan farklılık gösterir. Rehine yahut mahkûmluk, toplumsal boyutlu olmayıp ferde yönelik bir davranış biçimidir.

Bilindiği üzere epik destandaki olaylar toplumsal niteliktedir ve özellikle Türk destan metinleri bu olaylar ve çözümü için yapılan faaliyetler üzerine bina edilmiştir. Hadiselerin toplumsal oluşu ise ortaya çıkardığı sonuç itibarıyla ortak yaşamı ciddi bir şekilde etkiler.

Türk destan geleneğinde Alıp Manaş, Alıp Memşen, Alpamış, Alpamış, Köroğlu, Manas vb. epik destanlarında görülen esirlik hadisesi destan kültürümüzün tekrarlanan bir motifi olarak Dede Korkut Destanları'nda daha sık bir şekilde geçmektedir ve gerçekten olayların anlatımında diğer destanlara nazaran sanatsal bir dil kullanılmaktadır.

Dede Korkut'taki hadiseler savaş ortamının faal olarak yaşandığı bir dönemi ihata eder. Buna göre on iki boyunun onunun asıl temi bir savaş hadisesidir. Bu bağlamda kitabeni, Muharrem Ergin'in ifadesiyle "mücadelelerin destanı" olarak nitelendirmek doğru bir yaklaşımdır. Destan boylarına konu olmuş savaşların ekseriyetini ve destandaki olay kurgusunun yükseliş trendini yurdun kuzey ve batısında yaşayan kâfirin Oğuz iline haince saldırısı, Oğuz kahramanları ile halkının esir alınarak kâfir iline götürülmesi (veya götürme teşebbüsü), Oğuz verilen maddi ve manevi zarar ve buna karşı Oğuzun tertip ettiği akınlar teşkil eder. Kitabenin yedi boyu esirlik olayı ile bir başa bağlantılıdır. Üç boyda ise, Beğil Oğlu Emre, Deli Domrul ve Basat'ın Boyu, esirlikle ilgili izlenimler görülmektedir.

Günümüzde esasen esir sözcüğü ile ifade edilen bu durum Dede Korkut Boylarında⁴ **yirmi altı yerde tutsak** (*Dirse Han Oğlu Boğaç Boyu'nda üç yerde (s. 91(2), s. 94), Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da iki yerde (s. 97, s. 103), Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda dört yerde (s. 118, s. 120, s. 130, s. 135), Kazan Beyin Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Boy'da beş yerde (s. 162, s. 167(2), s. 168, s. 169), Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda bir yerde (s. 182), Kazılık Koca Oğlu Yigenek'in Boyu'nda yedi yerde (s. 200(4), s. 201, s. 202, s. 205), Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda üç yerde (s. 226. s. 230, s. 232), Salur*

¹ www.tdk.org.tr/lehceler

² www.tdk.org.tr

³ www.tdk.org.tr

⁴ Muharem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Atatürk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, C.I. ss. 91–220.

Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'da bir yerde (s. 239), beş yerde esir (Basat'ın Depegözü Öldürdüğü Boy'da iki yerde (s. 209, s. 210), Beğil Oğlu Emre'nin Boyu'nda iki yerde (s. 220, s. 224), Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda bir yerde (s. 226), altı yerde yesir (Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da üç yerde (s. 96, s 98 s. 110), Beğil Oğlu Emre'nin Boyu'nda üç yerde (s. 219, s. 220(2)) olmak üzere toplam otuz yedi yerde geçer.

Boylardaki tutsaklılığı olayların zamanı, mekânı, meydana getirdiği tepki, doğurduğu sonucu bakımdan birkaç kategoriye ayırmak mümkündür:

Esirlik olayı, destanın beş boyunda Oğuz kahramanının, bir boyunda halkının kuzey yahut batıda yaşayan kâfirler tarafından alıkonarak düşman iline götürülmesi, kitabenin ilk boyu olan Dirse Han Oğlu Boğaç Boyu'nda ise Dirse Han'ın bir ihanetin kurbanı olarak kâfir iline götürülme teşebbüsü etrafında meydana gelmiştir.

Dirse Han'ı kandıran ve oğlu Boğaç Hanla arasında sorunun meydana gelmesine neden olan kırk arkadaşı, babası tarafından yaralanan Boğaç'ın ölmediğini ve yaptıklarının ortaya çıkacağını anlayınca kâfir iline kaçmayı planlarlar. Onlar kâfire eli boş gidilmemesi gerektiğini düşünür ve sığınmanın aldatmaca olmadığını göstermek maksadıyla "hediye olarak" bir kabile reisini tutsak olarak götürmeyi amaçlarlar. Böylece Dirse Han'ı kâfir iline götürmeğe karar veren kırk arkadaşı onu yakalayıp ellerini bağlar, boynuna ip takıp ak etinden kan çıkana kadar dövüldükten sonra Han yayan, kendileri ise at üzerinde kâfir iline yönelirler.

Oğuz kahramanlarının tutsaklığı ile bağlı diğer altı boy; *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy, Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Beyin Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'dur.*

Destanın Bamsı Beyreğ'i anlatan boyundaki bezirgânların küçüğünün esirliği dışında Oğuz'dan tutsak alınan kişiler han yahut beyzadelerdir ki onların esir alınması kavminin esir alınmasına eşdeğer sayılır. Bu düşünce Dirse Han'ın dilinden onu kurtarmaya giden oğlu Boğaç Han'a şu şekilde aktarılır:

"Boynu uzun büyük cins atlar gider ise benim gider

Senin de içinde bineğin var ise söyle bana

Savaşmadan vuruşmadan alı vereyim dön geri

Ağıllardan on bin koyun gider ise benim gider

Senin de içinde etliğin var ise söyle bana

Savaşmadan vuruşmadan alı vereyim dön geri

Develerden kızıl deve gider ise benim gider

*Senin de içinde yük taşıyıcın var ise söyle bana
Savaşmadan vuruşmadan alı vereyim dön geri
Altın başlı otağlar gider ise benim gider
Senin de içinde odan var ise yiğit söyle bana
Savaşmadan vuruşmadan alı vereyim dön geri
Ak yüzlü ela gözlü gelinler gider ise benim gider
Senin de içinde nişanlın var ise yiğit söyle bana
Savaşmadan vuruşmadan alı vereyim dön geri,
Ak sakallı ihtiyarlar gider ise benim gider
Senin de içinde ak sakallı baban var ise yiğit söyle bana
Savaşmadan vuruşmadan kurtarayım dön geri
Benim için geldin ise oğlancığımı öldürmüşüm
Yiğit sana günahı yok dön geri."⁵*

Boylardaki esirlik olayı gerçekleşmesi bakımından birbirine benzerlik göstermektedir: Boyların ikisinde: Kazılık Koca Oğlu Yigenek'in Boyu ile Uşun Koca Oğlu Segrek'in Boyu'nda küçük Oğuz grupları kâfir üzerine saldırıya geçerler. Fakat bu savaşta yenilen Oğuz kahramanları kâfire esir düşerler.

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Boy ile Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'da tutsaklık Oğuz ilinin sınırları dışında, ava giden küçük Oğuz gurubuna büyük bir kâfir ordusunun saldırıp kahramanlarını tutsak etmesiyle gerçekleşir. Destanın diğer iki boyunda, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy ile Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda kâfirler Oğuz iline hain saldırı düzenleyip birisinde Oğuz halkını, bir diğerinde ise kahramanını esir alırlar.

Destan metninde gördüğümüz kadarıyla bu hadiselerle karşı Oğuz'un toplum olarak göstermiş olduğu ilk tepkiler İslam öncesi sözlü kültür metinlerinden öğrendiğimiz ve hâlen halk kültüründe mevcudiyetini koruyan geleneksel davranış biçimleri, ak çıkarıp kara giymek, ağlaşıp böğrüşmek, al yanağı çekip yırtmak, kargı gibi kara saçı yolmak, yakasını yırtmak vb. şeklindedir: "*Ak bürçekli anası boncuk boncuk ağladı, gözünün yaşını döktü, acı turnak ak yüzüne çaldı, al yanağını yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu, ağlayarak sızlayarak evine geldi. ... Kızı gelini kâh kah gülmez oldu kızıl kına ak eline yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar kara elbiseler giydiler, vay beyim kardeş, muradına maksuduna ermeyen yalnız kardeş diyip ağlaştılar böğruştüler. ...Bunu işitip Kıyan Selçuk oğlu Deli*

⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (sad.) 17. baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995, ss. 34-35.

*Dundar ak çıkardı kara giydi. Beğreğ'in yar ve yoldaşları akı çıkarıp karalar giydiler. Kudretli Oğuz beyleri Beyrek için büyük yas tuttular, ümit kestiler."*⁶ Bamsı Beyrek boyundan verilen bu örnekler diğer boylar için de geçerlidir.

Olay karşısında esirin akrabalarının, özellikle birinci dereceli yakınlarının tutumları oldukça manidardır. Onlar da toplumun diğer fertleri gibi ilk başta tepkilerini geleneksel bir biçimde dile getirmekteler. Fakat zaman geçtikçe bu tepkiler daha çok bireysel bir boyut kazanarak kadınlarda duygusal bir reaksiyona, erkeklerde ise namus meselesine dönüşür.

Konunun en güzel örneğini kendisini kurtarmaya gelen babasını kâfirle çatışmadan vazgeçirmeğe çalışan ve onu bırakarak yurduna dönmesini isteyen Uruz'a Han Kazan'ın verdiği cevap teşkil eder:

...

"Dönerek buradan oğul eve varsam

Akça yüzlü anan karşı gelip oğul dese

Ak elleri ardına bağlı diyeyim mi?

Ak boynunda kıl urgan takılı diyeyim mi?

*Benim namusum nereye varır oğul"*⁷

Bu mısralar kendisi ve kavmi için utanç olarak kabul edilen olay karşısındaki bir babanın dilinden tüm Oğuz'un tutumunu özetler niteliktedir ve mevcut hâlin ortadan kaldırılması için kahramana savaştan başka bir seçeneğin kalmadığının da göstergesidir. Konuyla bağlı diğer önemli bir husus azgın kâfirin de Oğuz'dan gelecek tepkiyi bildiğindedir ki tutsağını uzun süre, genellikle on altı yıl kadar, alıkoysa da öldürmeye cesaret edemez ve *"Bunun oğlu var, kardeşi var, bunu öldürmek olmaz, der"*⁸. Oğuz da esir alınan kahramanının kâfir tarafından öldürülemeyeceğini biliyor olsa gerek. Şöyle ki oğlunun ölüm haberini getiren Yalancı oğlu Yaltacı'ya inanmayan Bay Püre, bezirgânlarını *"Bre bezirgânlar, varın, iklim iklim arayın. Beğreğ'in ölüsü dirisi haberini getirirsiniz belki, der."*⁹

Destanda Oğuz ilinin kahramanını tutsaklıktan kurtarmak için iki farklı yöntem kullanıldığını görüyoruz: Bunlardan birincisi ve destan metninin sadece bir boyunda geçen, fakat göçebe kültür anlayışı ile bağdaşmayan yöntemdir; esirini para karşılığında kâfir elinden kurtarılması.

Allah Taala Azrail'e Deli Dumrul can yerine can bulsun, onun canı azat olsun, diye söyler. Deli Dumrul önce gittiği babasından olumsuz cevap alınca annesine gider ve durumu ona arz eder. Bunun üzerine Dumrul'un anası:

⁶ Muharrem Ergin, age. s. 70.

⁷ Muharrem Ergin, age. s. 107.

⁸ Muharrem Ergin, age. s. 197.

⁹ Muharrem Ergin, age. s. 72.

"Oğul oğul ay oğul
Dokuz ay dar karnımda taşıdığım oğul
On ay diyince dünya yüzüne getirdiğim oğul
Dolma beşiklerle belediğim oğul
Dolu dolu ak sütümü emzirdiğim oğul
Akça burçlu hisarlarda tutulaydın oğul
Pis dinli kâfir elinde esir olaydın oğul
Altın akçe gücüne dayanarak seni kurtaraydım oğul
Yaman yere varmışsın varamam
Dünya tatlı can aziz
Canımı kıyamam belli bil"¹⁰,

der ve canını vermez. Bu duygular kötü haber karşısındaki annenin çırpınışından başka bir şey olmasa gerek. Çünkü Türk epik destan metinlerinde buna benzer söylem ve çözüm yolu görülmemektedir.

Destanda ikinci yöntem, kâfirle savaşarak tutsağı kurtarma eylemidir ve her zaman için geçerliliğini koruyan bir taktiktir.

Kişiyi tutsaklıktan kurtarmak baba, oğul yahut kardeşin payına düşer ve "mübarek bir gaza" olarak telakki edilir. Kahramanlarda bu savaşı geç kalmadan başlatmak ve ilk başta diğerlerinden yardım almamak düşüncesi egemendir: "Kazan fikir eyledi, der: Eđer çoban ile varacak olursam kudretli Oğuz beyleri benim başıma kakınç kakarlar, Çoban beraber olmasa Kazan kâfiri yenemezdi derler, dedi."¹¹ Ama savaşın ilerleyen aşamasında Oğuz yiğitlerinin bir bir olay yerine yetiştiklerini görüyoruz.

Kişinin esir alındığını öğrenen erkek yahut kadın akrabası şahsi menfaatinden vazgeçerek tüm çalışmalarını onun kurtulması istikametine yöneltir, Türk insanına özgü vefa ve fedakârlık örneğini sergiler:

Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı'nda Segrek'i engelleyemeyen babası, Han Kazan'dan "Ayağına at kösteğini vurun"¹², yani evlendirin belki vazgeçer deye bir öğüt alıyor, fakat Segrek gelin odasında yavuklusuna "Bre kavat kıızı, ben kılıcıma doğranayım, okuma sançıluyım, oğlum doğmasın, doğarsa on yaşına varmasın, ağabeyimin yüzünü görmeyince, ölmüş ise kanını almayınca bu gelin odasına girersem", der ve tavlardan çıkarıp eyerlediği koç atına binerek anne, baba yahut yavuklusunun yalvarışlarına aldırılmaz ve sonunda onlardan hayır dua alarak kâfir iline yol alır. Giderken yavuklusuna, "Kız, sen beni bir yıl bekle, bir yılda gelmezsem iki yıl bekle, iki yılda gelmezsem üç yıl bekle, gelmezsem o vakit benim öldüğümü bilesin, aygır atımı boğazlayıp aşımı ver, gözün kimi tutarsa, gönlün kimi severse ona var"¹³, der.

¹⁰ Muharrem Ergin, age. s. 119.

¹¹ Muharrem Ergin, age. ss. 46-47.

¹² Muharrem Ergin, age. s. 182.

¹³ Muharrem Ergin, age. ss. 182-183.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da gördüğü rüya üzerine göçebe kültürünün kutsal bir töreni sayılan avı yarıda bırakan Han Kazan üç günlük yolu bir günde kat ederek yurduna gelir ve yurdunu "uçanlardan kuzgun kalmış, tazi dolaşmış yurtta kalmış"¹⁴ görür. İlinin, ailesinin, insanının tutsak edildiğini çobandan öğrenen Han Kazan bir devlet başkanı, bir baba, bir koca olarak tek başına kâfirle savaşmayı göze alır. Oğlu Uruz'un esir alındığı boyda da Han Kazan benzer şekilde olağanüstü fedakârlıklar gösterir.

Boğaç Han Destanı'nda bu tarz durum karşısında fedakârlık oğlun kısmetine düşer ve onun davranışları olması gerektir ve her zaman için takdirle karşılanacaktır. Annesinden babasının tutsak alındığını öğrenen oğul aradaki husumeti unutarak babasını kurtarmak için hainlerle savaşa gider: "...Oğul kalkarak yerinden doğrul, kırk yiğidini beraberine al, babanı o kırk namertten kurtar. Yürü oğul, baban sana kıydı ise sen babana kıyma, dedi. Oğlan anasının sözünü kırmadı. Boğaç Bey yerinden kalktı, kara çelik öz kılıcını beline kuşandı, ak kirişli sert yayını eline aldı, altın mızrağını koluna aldı, büyük cins atını tutturdu sıçrayıp bindi, kırk yiğidini beraberine aldı, babasının ardınca koşturup gitti."¹⁵ Bir başka sadakat örneği, Beyreğ'in ölüm haberi üzerine onun çobanlarının her şeye rağmen Yalancı oğlu Yaltacığ'un davranışlarına karşı çıkmalarıdır: "Beyrek kopuzu aldı, babasının yurduna yakın geldi. Baktı gördü ki, bir kaç çoban yolun kenarını almışlar ağlıyorlar, hem durmayıp taş yığıyorlar. Beyrek der: Bre çobanlar, bir kişi yolda taş bulsa yabana atar, siz bu yolda bu taşı niçin yığıyorsunuz? Çobanlar der: Bre sen seni bilirsin, bizim hâlimizden haberin yok dediler. Bre ne hâliniz vardır? Çobanlar der: Beyimizin bir oğlu var idi, on altı yıldır ki ölüsü dirisi haberini kimse bilmez. Yalancı oğlu Yaltacuk derler, ölüsü haberini getirdi, adaklısını ona verir oldular, gelir burdan geçer, vuralım onu, ona varmasın, eşine dengine varsın dediler. Beyrek der: Bre yüzünüz ak olsun, ağanızın ekmeği size helal olsun dedi."¹⁶ Çobanlar statü itibariyle, yönetenlerden ceza alabiliriz, düşüncesine rağmen, riski göze alarak bu eylemi planlamışlardır.

Destan metninde tutsaklıkla bağlı önemli hususlardan biri de esirin çağdaşlarının kâfir iline akın ederek kişiyi esirlikten kurtaramadıklarında, durumu ikinci kuşaktan, özellikle esirin evlatlarından saklama çabasıdır ki bunun sebebi, zannımca, onları korumak ve Han Kazan'ın çağdaşı sayılan bir bahadırın bunu başaramadığından sonraki kuşağın başarıma şansının olamayacağı inancından kaynaklanır: Örneğin, Yigenek'in destanında esir alınan Kazlık Koca'yı kurtarmak için kayı Emen, kaleye altı kere akın eder, fakat başarılı olamaz, daha sonraki aşamada bu yönde girişimlerin olup olmadığını bilmiyoruz. Oğlu Yigenek on altı yaşına kadar bu olaydan habersiz olarak büyür. Görüldüğü kadarıyla büyükleri onları bu konuda bilgilendirilmemeğe özen gösterirler. Bundandır ki Segrek, Yiğnek ve Uruz akrabalarının esir olduklarını başkalarından öğrenirler:

¹⁴ Muharrem Ergin, age. s. 42.

¹⁵ Muharrem Ergin, age. ss. 33-34.

¹⁶ Muharrem Ergin, age. s. 76.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda babasının esir oluşundan habersiz olan Yigenek, beyler arasında övünürken Kara Göne Oğlu Budak ile uyuşamaz: "Birbirine söz atıştılar. Budak der: Burada boş laf edip ne yapıyorsun, mademki er diliyorsun, varıp babanı kurtarsana, on altı yıldır esirdir."¹⁷ Bu azarı işitince Yigenek'in yüreği oynar, kara bağı sarsılır. Han Bayandır'ın divanına çıkıp babasını kurtarması için ona akın izni ve asker vermesini diler.

Benzer motif Küsek Bahadır, Kögüdey- Mergen destanı için geçerlidir. Küsek Bahadır destanında da destanın kahramanı Küsek çocuklarla oynarken yetim bir çocuğun canını sıkır. Çok üzülür onu sırtına alıp evine götürür. Bu çocuk kendisini doğurtan kocakarının çocuğudur. Kocakarı, Kürsek'e her şeyi anlatıp onun Kıpçak uruğundan bahadır Babsak'ın oğlu olduğunu ve çok gülcüyse babasının intikamını almasını söyler. Annesinin bunu itiraf etmesi için çocuğa bir yol öğretir.

Yemile kadın oğluna Babsak'ın oğlu olduğunu itiraf eder. Küksek dedesi Uruz Han'ın yanına gider. Ondan babasının öcünü almak için asker ister.

Kөгüdey- Mergen destanında da destan kahramanı anne ve babasının esaret altında bulduklarını yaşlı bir kadından öğrenir.¹⁸

Aynı durum Segrek için de geçerlidir. Bir gün, Eğrek'in de esir oluşu kardeşi Segrek'in başına kakinç olur: Kavga eden iki öksüz çocuğu ayırmak maksadıyla her birine bir tokat vurunca çocuklardan birinin: "Bre bizim öksüzlüğümüz yetmez mi, bize niye vuruyorsun, hünerin var ise kardeşin Alınca Kalesi'nde esirdir, var onu kurtar"¹⁹, sözü üzerine eve dönen Segrek bir yol ile gerçekleri öğrenir ve annesine bu güne kadar kardeşsizliğin vermiş olduğu sıkıntıyı şöyle anlatır:

"Üç yüz altmış altı alp ava binse

Kanlı geyik üzerine kavga kopsa

Kardeşli yiğitler kalkar kopar olur

Kardeşsiz zavallı yiğit ensesine yumruk dokunsa

Ağlayarak dört yanına bakar olur

Ela gözden acı yaşını döker olur."²⁰

Segrek kardeşini kurtarmaya gideceğini söyleyince, anne ve babası "yanlış haberdir, gitme oğul" derler. Fakat Segreğ'in de durum karşısındaki tavrı Han Kazanla aynıdır: "Beni yolumdan ayırmayın, ağabeyimin tutulduğu kaleye

¹⁷ Muharrem Ergin, age. s. 143.

¹⁸ Özkül Çobanoğlu, age. s. 386, s. 407, s. 408.

¹⁹ Muharrem Ergin, age. s. 179.

²⁰ Muharrem Ergin, age. ss. 181-182.

varmayınca, ağabeyimin ölüsünü dirisini bilmeyince, öldü ise kanını almayınca Oğuz eline gelmem yok"²¹, der.

Salur Kazan esir alındığı boy'da da babasının esir oluşundan habersiz kalan bir oğulla karışı karşıyayız: " Meğer hanım, Kazan'ın bir oğlancığı var idi. Büyüdü yiğitçik oldu Bir gün ata binip divana gelirken bir kişi der: Sen Han Kazan'ın oğlu değil misin dedi. Uruz kızdı, der: Bre kavat benim babam Bayındır Han değil midir? Dedi. Yok, o ananın babasıdır, senin dedendir. Uruz, bre ya benim babam ölü müdür, diri midir dedi. Dedi: Diridir, Toman'ın Kalesinde esirdir dedi. Böyle deyince oğlan ağladı, melul oldu."²² Uruz haberin gerçek olduğunu annesinden teyit edip Oğuz beylerini de alarak babasını kurtarmak için akın eder.

Kişiyi esirlikten kurtarmak için ilk önce düşman iline "esirin akrabası akın düzenler" anlayışı Alpamış, Alıp Memşen vb. gibi destanlarda da görülen Türk destancılık geleneğinin ortak motifidir: "Kalmaklar Kalmak şahının huzurunda toplanarak müşavere ederler. Şah adamlarını gönderip Baysarı'nın bütün hayvanlarını aldırır, tek başına Kalmak ilinde kalmış olan Baysarı bunlara karşı koyamaz. Şahın huzuruna getirilir. Şah onun hayatını bağışlayıp hayvanlara çoban eder. Baysarı kendi hayvanlarının çobanı olur. Çaresiz ve derbeder yaşamaya başlar... Berçin Kalmaklara esir ve kendi sürüsüne çoban olan babası Baysarı'yı kurtarmak için Bayböri'nin izin vermemesi üzerine, "Kardeş kardeşi atmuş; yar başında tutmuş" diye ata sözü varken babamı o hâlde mi bırakacaksın diyerek Alpamış'a sitem eder. Alpamış kız kardeşinin nişanlısı Bektimir ile bu konuyu konuşur. Akşam üzeri Bayböri'ye söylemeden yanlarına kırk iki yiğit alarak yola çıkarlar."²³

Destanda erkeklerden farklı olarak kadınların durumu daha duygusaldır. Bu duygusallık zaman geçtikçe onlarda çeşitli davranış biçimlerinin meydana çıkmasına, bireylere bağlı olarak haberin alındığı anda görülen geleneksel tepkilerin farklı boyutlara taşınmasına neden olur. Bu tarz reaksiyonların oluşmasındaki asıl etken yaşın ve sosyal statünün meydana getirdiği karakterlerin ruhsal boyutudur diye düşünüyoruz. Zamanla destanın kadın tiplerinde oluşan bu tepkileri birkaç şekilde kategorize etmek mümkündür:

Haber duyunca herkes gibi geleneksel tepikler gösteren destanın bazı kadın tipleri olayın hemen ardından daha rasyonel davranmaya çalışır, durumun çözümü için teklifler önerir, hatta esirin kurtarılması için oğluna yahut kocasına baskı kurar. Bunlar belli bir yaş dönemini geçirmiş, olgunluk çağına girmiş, toplumsal hayatın yönlendirilmesinde erkeklerle beraber kısmen söz sahibi olan kadınlardır ki esasen toplumu yöneten kişilerin eşleridir. Bu tipin model örneğini Burla Hatun teşkil eder.

²¹ Muharrem Ergin, age. s. 182.

²² Muharrem Ergin, age. s. 198.

²³ Özkul Çobanoğlu, age. ss. 384–387.

Burla Hatun bu tutumunu oğlu Uruz Bey'in babası ile çıktığı avdan dönmediğini görünce sergiler. Destanda ilgili durum şöyle ifade edilmektedir: Oğlunun ilk avıdır diye büyük bir ziyafet hazırlatan Burla Hatun Kazan Han'ın geldiğini duyunca samur cübbesini üzerine alıp Kazan'a karşı gelir. Onun sağına soluna bakar ve oğlu Uruz'u görmeyince kara bağı sarsılır, bütün yüreği oynar, kara süzme gözlerine kan yaş dolar. Han Kazan'dan oğlunun başına ne geldiğini sorar:

"Kargı mızrak oynatanlar vardı

Altın mızrak oynatana yarap noldu

Kara koç ata binenler vardı geldi

Büyük cins atlı bir oğula yarap noldu

Hizmetkâr geldi naip geldi

Yalnız bir oğula yarap noldu

Yalnız oğul haberini Kazan söyle bana

*Söylemez olursan yana yana beddua ederim a Kazan sana.*²⁴

Cevap alamayan anne oğlunun av zamanı esir alınabileceği ihtimali üzerinde durur ve Han Kazan'a, oğlunu kurtarmak için geri dönmesini, gitmezse kendisinin gideceğini söylüyor:

"Karşı yatan kara dağdan

Bir oğul uçurdunsa söyle bana

Kazma ile yıktırayım

Taşkın akan koşan sudan

Bir oğul uçurdunsa söyle bana

Damarlarını tıkatayım

Azgın dinli kâfirlere

Bir oğul tutturdunsa söyle bana

Han babamın yanına ben varayım

Ağır asker bol hazine alayım

Paralanıp cins atımdan inmeyince

Yenim ile alaca kanımı silmeyince

Kol but olup yer yüzüne düşmeyince

Yalnız oğul haberini almayınca

*Kâfir yollarından dönmeyeyim*²⁵

Böylece Han Kazan'ın üzerinde baskı kuran anne onun yorgun argın olarak avdan dönmesine bakmayarak (çünkü kâfirle cenk ettiğiinden habersizdir) geri

²⁴ Muharrem Ergin, age. s. 100.

²⁵ Muharrem Ergin, age. s. 101.

çevirir. Destanın bir sonraki sahnesinden Burla Hatun'un kara kılıcını kuşanıp kara aygırına binerek kırk ince belli kızı da yanına alarak savaşa gittiğini görüyoruz.

Dirse Han'ın hanımı da Burla Hatun gibi karakteristik bir özelliğe sahiptir. Destanı ilk sahnelerinden onda kuvvetli bir inancın var olduğunu görüyoruz. Kocasına yardım eden, fikirleriyle onu yönlendiren bir kadındır. Oğlunu yaralı olarak bulduğu anda dahi inanç ve tedbirliliğini kaybetmez. Kocasının hain arkadaşları tarafından esir alındığını duyunca zaman kaybetmeden oğluna koşup aradaki kırınılığı unutarak babasını kurtarmasını ister.

Destandaki ikinci tip kadınlar, durumun vermiş olduğu sıkıntıya rağmen acısını içine gömen, genellikle koruyucu pozisyonda olan ve yaş itibarıyla genç sayılabilecek annelerdir. Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'da, Burla Hatun ile Uşun Koca Oğlu Segrek Boy'unda Segrek'in annesi bu tipin örneği sayılır. Birer anne olarak tutsak alınmış kocası yahut oğlu hakkındaki bilgileri on altı yıl boyunca saklar, evlatlarının esiri kurtarmak için düşman iline sefer edeceğini bildiğinde bu yolu tercih ederler. Belki bundandır ki hem Uruz, hem de Seyrek gerçeği öğrenince sorumlu olarak anasını görür ve ilk tepkiyi ona gösterirler.

*Ana ağzın kurusun
Ana dilin çürüsün
Benim de kardeşim varmış kaygılınsam olmaz
Kardeşsiz Oğuz'da dursam olmaz
Ana hakkı Tanrı hakkı olmasaydı
Kara çelik öz kılıcımı çekeydim
Birden bire güzel başını keseydim
Alca kanını yer yüzüne dökeydim
Ana zalim ana²⁶ diyen Segrek gibi Uruz da annesine çıkışır:*

*Bre ana ben Han oğlu değilmişim
Han Kazan oğlu imişim
Bre kavat kızı bunu bana niçin söylemiyordun
Ana hakkı Tanrı hakkı olmamış olsaydı
Kara, çelik öz kılıcımı çekeydim
Birden bire güzel başını keseydim
Alca kanını yeryüzüne dökeydim.²⁷*

Destandaki üçüncü tip kadınlar tutsaklık haberi karşısında diğerleri gibi geleneksel tepkiyi ortaya koyan, fakat bu durumdan çıkamayan, zamanla acısını psikolojik bunalım konumuna getiren, toplumdaki soyutlanıp içe kapanık bir hayat tarzı seçenlerdir. Bunlar henüz kızlık dönemini yaşayanlardır. Tipin karakteristik özelliğini Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda Beğreğ'in kız kardeşleri ile

²⁶ Muharrem Ergin, age. s. 181.

²⁷ Muharrem Ergin, age. s. 198.

nişanlısı Banı Çiçek örneğinde görüyoruz. Beğreğ'in tutsaklık haberini öğrenen aile fertleri tepkilerini şöyle dile getirirler:

"Ak pürçekli anası boncuk boncuk ağladı, gözünüün yaşını döktü, acı turnak ak yüzüne çaldı, al yanağını yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu, ağlayarak sızlayarak evine geldi. Pay Püre Bey'in penceresi altın otağına feryat figan girdi. Kızı gelini kâh kâh gülmez oldu. Kızıl kına ak eline yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar kara elbiseler giydiler, vay beyim kardeş, muradına maksuduna ermeyen yalnız kardeş diyip ağlaştılar böğrüştüler.

Beğreğ'in yavuklusuna haber oldu, Banu Çiçek karalar giydi ak kaftanını çıkardı, güz elması gibi al yanağım çekti yırttı,

Vay al duvağımın sahibi

Vay alnımın başımın umudu

Vay şah yiğidim vay şahbaz yiğidim

Doyuncaya kadar yüzüne bakmadığım hanım

Nereye gittin beni yalnız koyup canım yiğit

Göz açıp da gördüğüm

Gönül ile sevdiğim

Bir yastıkta baş koyduğum

Yolunda olduğum kurban olduğum

Vay Kazan Bey'in inançlısı

Vay kudretli Oğuz'un imrenileni

Han Beyrek, diyip zarı zarı ağladı.²⁸

Metnin ileriki safhalarında destan anlatıcısından Beğreğ'in ailesi hakkında bilgi alamıyoruz. Fakat "murada maksuda ermesin Yalancı oğlu Yaltacuk'un" getirdiği haber, Beyreğ'in ailesinde hâlen on altı yıllık acının tazeliğini koruduğundan, hâlen bir özlem, bir bekleyiş içerisinde olduğundan haber vermektedir. Beğreğ'in tutsaklıktan kaçarak ailesinin yanına dönüşü ile kardeşlerinin ve nişanlısının çektikleri sıkıntılar ve ruh hâllerinden haberdar oluyoruz: "Beyrek baktı gördü kim küçük kız kardeşi pınardan su almağa geliyor, kardeş Beyrek diye ağlıyor feryat ediyor, toyun düğünüün kara oldu diye ağlıyor. Beyreğe müthiş ayrılık acısı çöktü, dayanmadı. Boncuk boncuk gözünüün yaşı akıp gitti. Çağırarak burada söyler, görelim hanım ne söyler:

Beyrek der:

Bre kız ne ağlıyorsun ne bağırtıyorsun ağabey diye

Yandı bağrım yakıldı içim senin ağabeyin yok mu olmuştur

Yüreğine kaynar yağlar mı dökülmüştür

Kara bağrın mı sarsılmıştır

²⁸ Muharrem Ergin, age. s. 70.

Ağabey diye ne ağlıyorsun ne bağırılıyorsun
Yandı bağrım yakıldı içim
Karşı yatan kara dağı sorar olsam yaylak kimin
Soğuk soğuk sularını sorar olsam içme kimin
Tavla tavla koç atları sorar olsam binek kimin
Katar katar develeri sorar olsam yük taşıyıcı kimin
Ağıllarda akça koyunu sorar olsam şölen kimin
Karalı mavili otağı sorar olsam gölge kimin
Ağız dilden kız işi haber bana
*Kara başım kurban olsun bugün sana, der.*²⁹

Kopuz eşliğindeki sorular karşısında küçük kızın verdiği cevap oldukça manidardır ve Beğrek sonrası ailenin durumunu özetler niteliktedir. Beğreğ'in yokluğu ile kendine müziği yasaklayan, evden dışarı çıkmayan, ata binmeyen, eğlenceden uzak yaşlı bir aile ferdiyle karşı karşıyayız:

"Çalma ozan söyleme ozan
Yaşlı ben kızın nesine gerek
Karşı yatan kara dağı sorar olsan
Ağabeyim Beğreğ'in yaylası idi
Ağabeyim Beyrek gideli yaylayanım yok
Soğuk soğuk sularını sorar olsan
Ağabeyim Beğreğ'in içmesi idi
Ağabeyim Beyrek gideli içenim yok
Tavla tavla koç atları sorar olsan
Ağabeyim Beğreğ'in bineği idi
Ağabeyim Beyrek gideli binenim yok
Katar katar develeri sorar olsan
Ağabeyim Beğreğ'in yük taşıyıcısı idi
Ağabeyim Beyrek gideli yükleyenim yok
Ağıllarda akça koyunu sorar olsan
Ağabeyim Beğreğ'in şöleniydi

²⁹ Muharrem Ergin, age. s. 77.

Ağabeyim Beyrek gideli şölenim yok

Karalı mavili otağı sorar olsan

Ağabeyim Beğreğ'indir

Ağabeyim Beyrek gideli göçenim yok.³⁰

Benzer ruh hâli Beğreğ'in diğer kardeşinde de görülmektedir:

"Çalma ozan söyleme ozan

Ağabeyim Beyrek gideli bize ozan geldiği yok

Üstümüzden kaftanımızı aldığı yok

Başımızdan örtümüzü aldığı yok

Boynuzu burma koçlarımızı aldığı yok.³¹

Düğün yerine ulaşan Beyrekle Banu Çiçeğ'in arasında geçen diyalog Banu Çiçeğ'in aynı ruh hâline sahip olduğunu göstermektedir:

"Beyrek gideli bam bam tepe başına çıktığım çok

Kargı gibi kara sacımı yolduğum çok

Güz elması gibi al yanağım çok

Vardı gelmez bey yiğidim han yiğidim

Beyrek diye ağladığım çok.³²

Bahadırların tutsaklık edilişinden ilk olarak haberdar olanlar genellikle tutsağın yoldaşlarıdır. Oğuz yiğitleri çoğu zaman arkadaşları ile beraber yahut onlar şehit edildikten sonra tutsak alınırlar. Boylarda esasen kahramanların kırk kişilik arkadaş gurubundan bahsedilmesine³³ rağmen bazen bu sayılarda bir karışıklığın olduğu gözlemlenmektedir.

Bamsı Beyrek Boyu'nda yedi yüz kişilik bir ordu ile gelin odasında oturan Beğreğ'e saldıran kâfirleri ilk önce Beğreğ'in naibi karşılar. O, kılıcını sıyrarak eline alır ve "benim başım Beyreğ'in başına kurban olsun" der ve şehit düşer. Bundan sonra Beyrek ve otuz dokuz yiğidi esir alınır.

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Boy'da, babasını dinlemeyen Uruz kırk yiğidi ile kâfirin bir tarafına dalar. Sağlı sollu kâfiri dağıtır. Azgın dinli kâfir olanlardan bunayıp ok alanına giren Uruz'un büyük cins atını kovalar. At yıkılınca

³⁰ Muharrem Ergin, age. s. 77-78.

³¹ Muharrem Ergin, age. s. 80.

³² Muharrem Ergin, age. s. 86.

³³ Özkul Çobanoğlu age. s. 105. Aça Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerinde Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri, Millî Folklor, 6 (48), Kış 2000, ss. 5-17.

Uruz'un üzerine üşüşürler. Bunun gören Uruz'un kırk yiğidi attan inerek kılıç sıyırıp çok savaşır ve şehit olurlar. Uruz'un üzerine düşen kâfirler onu yakalayıp ak ellerini bağlar, kır organı ak boynuna takıp yüzü üstüne atarak sürüklerler. Ak etinden kan çıkıncaya kadar döverler. Baba diye ağlatırlar, ana diye bağırtırlar. Eli bağlı boynu bağlı, yüzü üzerine atıp yürüyüverirler. Uruz'u esir alırlar.

Özet olarak verdiğimiz her iki destanın ilerleyen aşamasında esir alınan arkadaş sayısında karmaşık ifadelerin olduğunu görülür:

Beğreğ'in kendisi otuz dokuz arkadaşı ile beraber esir alındığını söylüyor:

"Tanrı bana yol verdi, gider oldum bre kâfir

Otuz dokuz yiğidimin emaneti bre kâfir

Birini eksik bulsam yerine on öldüreyim

Onunu eksik bulsam yerine yüzünü öldüreyim bre kâfir

Otuz dokuz yiğidimin emaneti bre kâfir

dedi, sonra tuttu yürüyü verdi."³⁴

Ama bu sayı bazen otuz dokuz, bazen kırk olarak telaffuz edilir ki, gerçekten de metnin anlatımında bir sorun teşkil eder. Beğreğ'i aramaya çıkan bezirgânın:

"Sağ mısın esen misin canım Bamsı

On altı yılın hasreti hanım Bamsı

Kudretli Oğuz içinde Kazan Bey'i sorar olsan sağdır Bamsı,

Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder'ı sorar olsan sağdır Bamsı,

Kara Göne oğlu Budağ'ı sorar olsan sağdır Bamsı.

O beyler ak çıkardı kara giydi senin için Bamsı.

Ak sakallı babanı Ak bürçekli ananı sorar olsan sağdır Bamsı.

Ak çıkarıp kara giydiler senin için Bamsı

Yedi kız kardeşini yedi yol ayırımında ağlar gördüm Bamsı

Güz elması gibi al yanaklarını yırtar gördüm Bamsı

Vardı gelmez kardeş diye feryat eder gördüm Bamsı

Göz açıp da gördüğün

Gönül verip sevdiğin

Pay Picen kızı Banu Çiçek

³⁴ Muharrem Ergin, age. ss. 75–76.

Küçük düğününü yaptı büyük düğününe mühlet koydu

Yalancı oğlu Yaltacığa varır gördüm

Han Beyrek, Parasar'ın Bayburt Hisarı'ndan uçmağa bak

Ap alaca gerdeğine gelmeğe bak

Gelmez olsan

Pay Picen kızı Banu Çiçeğ'i aldırın belli bil" çağırışı üzerine "Beyrek kalktı, ağlaya ağlaya kırk yiğidin yanına geldi"³⁵ denilmektedir. Yine aynı boyun sonuna doğru "Bu kırk yiğidin bir kaçına Han Kazan, bir kaçına Bayındır Han kızlar verdiler. Beğrek de yedi kız kardeşini yedi yiğide verdi. Kırk yerde otağ dikti"³⁶, ifadelerinde Beğreğ'in kırk arkadaşı ile tutsak edildiğini anlıyoruz. Aynı paragrafın devamında "Otuz dokuz kız talihli talihine birer ok attı. Otuz dokuz yiğit okunun ardınca gitti"³⁷ şeklindeki ifade ile yeni bir karışıklık meydana gelmektedir. Zannımca, Beyrek boyunda esir arkadaş sayısı otuz dokuz olacaktır ve Beğreğ'in söylemiş olduğu sayı hakikate uygundur. Otuz dokuz esir alınan kişi bir de şehit edilen naibi, kırk kişi eder ki, bu, sözlü metinlerde rastlanan geleneksel kırk sayısı olsa gerek.³⁸ Kırk rakamı erkek kahramanın arkadaşlarının sayısını göstermekle beraber destanın kadın kahramanlarının arkadaşlarının sayısını da "kırk ince belli kız" şeklinde göstermektedir.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da "Han Kazan'ın oğlu Uruz Bey üç yüz yiğit ile eli bağlı, boynu bağlı gitti"³⁹ cümlesi alınan esir sayısının üç yüz olduğunu bildirir. Tutsaklar arasında özellikle Uruz ve kırk kişilik arkadaş gurubunun olmasını kâfir (kırk yiğit ile oğlu Uruz'u esir etmişiz) yahut Karaca Çoban (kırk yiğit ile oğlun Uruz başı acık yalın ayak kâfirlerin yanınca esir gitti) özellikle belirtir. Destanda bu rakamın tekrar tekrar söylenmesi Oğuz için utanacak bir duruma işaret eder, kâfir için ise başarıyı simgeler.

Destanın diğer iki boyunda Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı'nda Eğreğ'in üç yüz, Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'da Kazan'ın yirmi beş arkadaşının şehit edildiği hakkında kesin rakamlar verilmektedir.

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'da Han Kazan'ın yirmi beş beyi kâfirle çatışmanın yersiz olduğunu bilir, fakat toplumun kınamasından korkarak savaşa girip şehit olurlar: "Meğer o gün Toman'ın Kalesinin tekürü ava binmişti. Casus geldi, der: Bre bölük atlı geldi, içinde beyleri yattı uyudu. Tekür adam gönderdi, kim olduğunu anlayın dedi. Gelenler bildi ki bunlar Oğuz erenlerindedir. Gelip teküre haber verdiler. Tekür de hemen askerini topladı, bunların üzerine geldi. Kazan'ın beyleri baktılar gördüler ki düşman

³⁵ Muharrem Ergin, age. s. 73.

³⁶ Muharrem Ergin, age. s. 89.

³⁷ Muharrem Ergin, age. s. 89.

³⁸ Özkul Çobanoğlu, age. s. 105.

³⁹ Muharrem Ergin, age. s. 45.

geliyor. Dediler: Kazan'ı bırakır gidersek evinde bizi kovarlar. En iyisi budur ki burda ölelim dediler. Kâfiri karşıladılar, cenk ettiler. Kazan'ın üzerine yirmi beş beyini şehit ettiler. Kazan'ın üzerine düştüler, uyuduğu yerde tuttular, elini ayağını sımsıkı bağladılar, bir arabaya yüklettiler, arabaya muhkem urganla sardılar."⁴⁰

Alıp Manaş Destanı'nda da altı aylık uykuya dalan kahraman Ak Kaan tarafından doksan kulaç derinliğinde bir çukura atıldığını, dokuz ay sonra uyanıp etrafına baktığında kol ve ayaklarında dokuz kat zincirler vurulduğunu, kuyudan kendi başına kurtulmasına imkân olmadığını görür.⁴¹

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı'nda Bayındır Han'ın vezir Kazılık Koca'nın yiğitleri kâfiri yenemeyeceklerini anlayınca savaş meydanından kaçarlar: "*O kalenin bir tekürü var idi. Adına Arşın oğlu Direk Tekür derlerdi. O kâfirin altmış arşın boyu var idi. Altmış batman güz vururdu, çok kuvvetli yay çekerdi. Kazılık Koca kaleye yetişir yetişmez cenge başladı. Sonra o tekür kaleden dışarı çıktı, meydana girdi, er diledi. Kazılık Koca onu görür görmez yel gibi yetişti, tutkal gibi yapıştı. Kâfirin ensesine bir kılıç vurdu, zerre kadar kestiremedi. Sıra kâfire geldi. O altmış batman güz ile Kazılık Koca'ya tepeden aşağı tutup çaldı. Yalan dünya başına dar oldu düdüğü gibi kan fıskırdı. Kazılık Koca'yı yakalayıp tutup kaleye koydular. Yiğitleri durmayıp kaçtılar. Kazılık Koca tam on altı yıl kalede esir oldu.*"⁴²

Boylarda dikkati çeken önemli hususlardan biri de hem Oğuz'un, hem de kâfirin esirlere karşı göstermiş oldukları tavırlardır. Oğuz'un kâfirden yakalamış olduğu esirlere karşı tutumu hakkında her hangi bir malumata rastlayamıyoruz. Sadece Begil Oğlu Emre'nin Destanı'nda Emre'nin kâfirin kızını gelinini esir ettiğine dair bir bilgi yer almaktadır. Destanın sekizinci boyunda - Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy'da, Oğuz ili başına musallat olan Tepegöz belasından kurtulmak için son çare olarak ona günlük yemek için iki adam ve beş yüz koyunu vermeyi kabul eder. Her ev sıra ile oğlunun birini Tepegöz'e verir. Kapak Kan adlı birisi de iki oğlundan birini vermiş, sıra öbür oğluna gelmiştir. Durum üzerine, anası feryat etmeye başlar. Bu sırada Basat çıkmış olduğu akından dönmektedir. Kapak Kan'ın karısı, oğlunun yerine bir tutsak verilmesi için Basat'a gider. Ona Tepegöz'ün yaptıklarını anlatır ve oğlunun yerine Tepegöz'e verilmek üzere bir tutsak alır. Bu mitolojik unsurlarla zengin boydan başka, Emre'nin Destanı dâhil, diğer boyların hiç birisinde Oğuz'un tutsaklara karşı sergilemiş oldukları davranışı hakkında malumat yok.

Oğuzlara rağmen kâfirler esir aldıkları Türklere karşı son derece acımasızlar. Zikredilen boyların hepsinde tutsaklara çeşitli işkenceler vermekte, sergilenen tavırlarla onları küçük düşürmektedirler.

⁴⁰ Muharrem Ergin, age. s. 192.

⁴¹ Özkul Çobanoğlu, age. 396.

⁴² Muharrem Ergin, age. s. 144.

Boylardaki en acılı sahneler Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da karşımıza çıkıyor. Diğer boylarda bir kişinin esirliği konu edildiği hâlde, burada Oğuz ilinin tamamının tutsaklığından bahsedilir:

Kazan Han liderliğindeki Oğuz kahramanları Ala Dağ'a ava giderler. Casus, kâfirler azgını Şöklü Melik'e durumu haber verir. Şöklü Melik "*Yedi bin kaftanın ardı yırtmaçlı, yarısından kara saçlı, pis dinli, din düşmanı alaca atlı kâfiri*" ile Oğuz iline hücum ederek Kazan Han'ın otağlarını yıkar, tavla tavla koç atlarını biner, katar katar kızıl develerini yedekler, hazinesini yağmalayıp Kazan Han'ın annesini, hanımı Burla Hatun'u kırk ince bel kız ile, oğlu Uruz'u ve kırk yiğidini esir alır, yiğitlerini şehit edip yurduna döner. Metinden anlaşıldığı kadarıyla Kazan'ın ailesi ve halkı esir alındığı ilk andan itibaren acımasızca zulme tabii tutulurlar. Karaca Çoban onunla söyleşen Han Kazan'a durumu şöyle açıklar:

" Ölmüş müydün yitmiş miydin a Kazan
Nerde geziyordun neredeydin a Kazan

Dün değil evvelki gün evin burdan geçti. İhtiyarcık anan kara deve boynunda asılı geçti. Kırk ince belli kızı ile helâlin boyu uzun Burla Hatun ağlayarak şurdan geçti. Kırk yiğit ile oğlun Uruz başı acık yalın ayak kâfirlerin yanınca esir gitti. Tavla tavla koç atlarına kâfir binmiş. Katar katar develerini kâfir yedekte çekmiş, altın akçe, bol hazineni kâfir almış."⁴³

Yine aynı boyun ileriki safhalarında kâfirin Kazan Han'ın hanımına yönelik haince planı ve bunu gerçekleştirmek için oğlu Uruz'a yaptığı baskı ve azaplara tanık oluyoruz: "*Beri yanda Şöklü Melik kâfirlerle şen şadıman yiyip içip oturuyordu. Der: Beyler biliyor musunuz Kazan'a nasıl gadreylemek gerek. Boyu uzun Burla Hatun'unu getirip kadeh sundurmak gerek dedi. Boyu uzun Burla Hatun bunu işitti, yüreği ile canına ateşler düştü. Kırk ince belli kızın içine girdi, öğüt verdi. Der: Hanginizi yapışırlarsa Kazan'ın Hatun'u hanginizdir diye, kırk yerden ses veresiniz, dedi.*

Şöklü Melik'ten adam geldi, Kazan Bey'in Hatun'u hangisidir dedi. Kırk yerden ses geldi, hangisidir bilmediler."⁴⁴ Burla Hatun'un, dolayısıyla Han Kazan'ın namusunu kurtarmak için esir alınan her kes seferber olur. Fakat Şöklü Melik kararında katıdır ve durumu lehine çevirmek için acımasız bir plan düşünür, adım adım onu uygulamaya yönelir. "*Kâfir der: Bre, varın Kazan'ın oğlu Uruz'u çekin çengele asın, kıyma kıyma ak etinden çekin, kara kavurma pişirip kırk bey kızına iletin. Kim ki yedi o değil, kim ki yemedi odur, alın gelin kadeh sunsun dedi.*"⁴⁵

Kâfirin planını öğrenen Uruz'un annesine söylediği sözler çok önemlidir: "*Ağzın kurusun ana, dilin çürüsü ana, ana hakkı Tanrı hakkı olmamış olsaydı kalkarak yerimden doğrulaydım, yakan ile boğazından tutaydım, kaba ökçem altına*

⁴³ Muharrem Ergin, age. s. 45.

⁴⁴ Muharrem Ergin, age. s. 47.

⁴⁵ Muharrem Ergin, age. s. 47.

*ataydım, ak yüzünü kara yere tepeydım, ağzın ile burnundan kan fışkırtaydım, can tatlılığını sana göstereydım, bu nasıl sözdür, sakın kadın ana benim üzerime gelmeyesin, benim için ağlamayasın, bırak beni kadın ana çengele vursunlar, bırak elimden çeksinler kara kavurma etsinler kırk bey kızının önüne iletsinler, onlar bir yediğinde sen iki ye, seni kâfirler bilmesinler duymasınlar. Ta ki pis dinli kâfirin döşeğine varmayasın, kadehini sunmayasın, babam Kazan'ın namusunu lekelemeyesin, sakın, dedi.*⁴⁶

Aynı boyda kâfir esir alınan Kazan'ın yaşlı annesi için de haince planlar tasarlamaktadır: İlini kurtarmak için giden Han Kazan kâfirle çıkacak savaştan annesinin zarar görmesini istemez ve Şökli Melik'e şöyle der:

*"Bre Şökli Melik
Penceresi altın otağlarımı getirmişsin
Sana gölge olsun
Ağır hazinemi bol akçemi getirmişsin
Sana harçlık olsun
Kırk ince belli kız ile Burla Hatun'u getirmişsin
Sana esir olsun
Kırk yiğit ile oğlum Uruz'u getirmişsin
Kulun olsun
Tavla tavla koç atlarımı getirmişsin
Sana binek olsun
Katar katar develerimi getirmişsin
Sana yük taşıyıcı olsun
İhtiyarcık anamı getirmişsin
Bre kâfir anamı ver bana
Savaşmadan vuruşmadan çekileyim
Geri döneyim gideyim belli bil, dedi.*

Kâfir der:

*Bre Kazan
Penceresi altın otağını getirmişiz
Bizimdir
Kırk ince belli kız ile
Boyu uzun Burla Hatun'u getirmişiz
Bizimdir
Kırk yiğit ile oğlum Uruz'u getirmişiz
Bizimdir
Tavla tavla koç atlarını
Katar katar develerini getirmişiz*

⁴⁶ Muharrem Ergin, age. ss. 48–49.

Bizimdir

İhtiyarcık ananı getirmişiz

Bizimdir

Sana vermeyiz, Yayhan Keşiş oğluna veririz,

Yayhan Keşiş oğlundan oğlu doğar, biz onu sana hasım koruz dediler."⁴⁷

Altay destanlarından olan Er Samır destanında da, Er Samır avda iken boş kalan tahtı fırsat bilen Erlik adlı kötü kağanın adamları karısını kaçırmışlardır.⁴⁸ Er Samır da aynen Han Kazan gibi haber üzerine avını yarıda bırakıp atına atladığı gibi dörtnala yurduna döner.

Diğer boylarda da kâfirin Oğuz'dan aldığı tutsaklara göstermiş olduğu muamele şekli buna benzerdir: *Pazusundan ak ellerini bağlar, ak boynuna kır urgan, ayağına ağır ayak bağı takar, ak etinden kan çıkıncaya kadar döver, yatağı kıl çoban keçesi ile döşenmiş domuz damında yatırır, yanmış arpa ekmeği ile acı soğanla öğünüünü verir.*

Bazı boylarda kâfir esir aldığı kişiyi yüz üstü atıp kendi kalesine kadar sürüklediği görülür.

Destanda kâfirlerin tutsak Oğuz beylerine şiddetle beraber manevi yönde baskı uyguladıklarını Bamsı Beğreğ'in ve Kazan Han'ın boylarında açık bir şekilde görmekteyiz. Kâfirler tutsakları içki meclislerine getirtip kopuz çaldırır, onları övmelerini talep ederlerdi: *"Meğer o gün kâfirlerin mukaddes günleri idi. Her biri yemekte içmekte idi. Beyreği de getirip kopuz çaldırıyorlardı"*⁴⁹, yahut: *"Tekür beylerini topladı, der: Gelin Kazan'ı kuyudan çıkarın, bizi övsün Oğuz'u yersin, ondan sonra şart eylesin bizim memleketimize düşmanlığa gelmesin dedi. Vardılar Kazan'ı kuyudan çıkarıp getirdiler"*⁵⁰ vb. gibi manevi cezalara tepkisini Bamsı Beğrek şöyle anlatılır: *"Bre pis dinli kâfir benim ağzıma söğüp duruyordun tahammül edemedim. Kara domuz etinden yahni yedirdin tahammül edemedim."*⁵¹

Sonuç:

Destan kültürünün önemli bir motifini teşkil eden olay kahramanının düşman tarafından esir edilmesi Dede Korkut Kitabelerinde daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır ve kitabelerdeki on iki hikâyenin yedisinin olay kurgusu bu motif üzerinde teşekkül etmiştir.

⁴⁷ Muharrem Ergin, age. ss. 51–52.

⁴⁸ Özkul Çobanoğlu age. s. 408.

⁴⁹ Muharrem Ergin, age. s. 72.

⁵⁰ Muharrem Ergin, age. s. 193.

⁵¹ Muharrem Ergin, age. s. 75.

Destan metninden görüldüğü kadarıyla ister Oğuzun tamamı, isterse de tutsağın yakınları kahramanın tutsak olarak kâfir iline götürülmesini özellikle aktif savaş ortamının kaderi olarak telakki etmiş, fakat kahramanının düşman elinde kalmasına olayın başından itibaren tahammül göstermemiş ve bunu bir namus meselesi olarak görüp kendisi yahut kabilesi için utanç verici durum olarak kabul etmiştir. Olayların yaşandığı ortamı aktif savaş ortamı olarak nitelendirmemizin nedeni, düşman tehlikesinin her zaman için var olduğu, fakat savaşın olmadığı bir ortamda kahramanın tutsak edilmesi, özellikle toplumda derin yaralar açmaktadır. Bu durumu Boğaç Han Boyu'nda Dirse Han'ın hatununun dilinden bu acı şöyle anlatılmaktadır: "*Görüyor musun ey oğul neler oldu, sarp kayalar oynamadı yer oyuldu, yurtta düşman yok iken senin babanın üstüne düşman geldi, o kırk namertler babanın arkadaşları, babanı tuttular, ak ellerini ardına bağladılar, kıl sicim ek boynuna taktılar, kendileri atlı babanı yayan yürüttüler, alıp kanlı kâfir ellerine yöneldiler.*"⁵²

Destanın önemli mesajlarından biri olay karşısında toplumun bütün ferlerinin kenetlendiği, istisnasız herkesin kahramanın tutsaklıktan kurtarılması için bir çaba gösterdiği yönündedir. Özellikle kahramanın erkek yahut kadın akrabaları bu doğrultuda ciddi bir çalışma içerisine girer ve sonuç itibarıyla eşsiz bir sadakat ve fedakârlık örneği sergilerler.

Diğer önemli bir konu savaşı başlatan Oğuz erinin kısa bir süre sonra bütün boyun yardımını hissetmesi, zor durum karşısında aradaki küsülülük ve kırgınlıkların ortadan kalkıp tek vücut hâlinde çözüm için elbirliği gösterilmesidir.

Destanın diğer bir mesajı kazanılmış olgunluğun ve otoritenin bu tarz bir olay karşısında aklını ve cesaretini kaybetmeyerek çözüm için çare aramasıdır.

KAYNAKLAR

AÇA Mehmet, "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve "Alp " Kavramı Üzerinde Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri", *Millî Folklor*, 6 (48), Kış 2000, s. 5-17.

ÇEMŞİDOV Şamil, *Kitabi Dede Korkut*, Elm Neşriyyatı, Bakı, 1977.

ÇOBANOĞLU Özkul, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

ERGİN Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, (sad.) 17. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.

⁵² Muharrem Ergin, age. s. 33.

ERGİN Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Atatürk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1994, C.I.

GÜNAY Umay, "Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili-I", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1988, C.26/1, ss. 39–55.

HACIYEV Asif, "Kitabi Dede Korkutta Epik Norma ve İnsan Taleyini", *Türk Halklarının Edebi Geçmişi: Türk Destanları Sempozyumu*, Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, Mayıs 2004, ss. 170–173.

HALİLOV Penah, *Kitabi Dede Korkud, İntibah Abidesi*, Bakı, 1993.

KALKIŞIM M. Muhsin, "Dede Korkut Kitabı'nda Aile Kültürü", *Türk Halklarının Edebi Geçmişi: Türk Destanları Sempozyumu*, Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, Mayıs 2004, ss. 101–108

OĞUZ M. Öcal, "Eski Türk Destanlarında Olay ve Metin Sorunu", *Türk Halklarının Edebi Geçmişi: Türk Destanları Sempozyumu*, Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, Mayıs 2004, ss.24–26.